

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕЖІ КОНЦЕНТРАЦІЇ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Ю.В. Прозоров, Національний банк України

Однією з досить цікавих та ще не дуже розвинутих сфер застосування інституційного напрямку економічної теорії є застосування методології інституційного аналізу для дослідження загальної проблеми структурної побудови фінансового сектора, яка пов'язана з такими важливими науково-практичними завданнями як перехід до інноваційно-інвестиційної моделі економічного зростання та його грошово-кредитна підтримка. Дослідженню проблем інституційної структури фінансового сектора присвячені роботи провідних українських вчених, серед яких А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.А. Гриценко, Е.Е. Галієв, В.І. Міщенко, А.М. Мороз, М.І. Савлук та інші.

Недостатньо вирішеною в даний час частиною цієї проблеми залишається дослідження інституційної складової процесів концентрації банківського капіталу в Україні, зокрема, визначення можливих інституційних меж та перспектив такої концентрації.

Основною парадигмою фінансового ринку 80-90-х років минулого сторіччя була перевага ринково-орієнтованої англосаксонської моделі фінансових інститутів – так званої Р-системи (*M-system*), яка притаманна, насамперед, США та Великобританії, над переважно банківською – Б-системою (*B-system*), характерною для Японії та країн континентальної Європи (насамперед, Німеччини). Завдяки стрімко зростаючому ринку акцій в умовах багатомільярдних угод злиття та поглинання найбільших транснаціональних корпорацій та банківських холдингів, нечуваного буму в галузі телекомунікацій, застосування Інтернет та новітніх технологій на глобалізованому ринку капіталу здавалося що альтернативи Р-системі немає, а банківське фінансування економіки є чимось застарілим, вже не відповідає реаліям інституційної архітекtonіки нового тисячоліття та поступово відмиратиме. Дійсність початку нового сторіччя дуже суворо та болюче перекреслила ці райдужні для небанківського фінансового сектора прогнози.

Важливу роль у процесах концентрації банківського капіталу відіграє так званий “імпорт інститутів”, що має певні переваги та вади при побудові власних банківських систем незалежними країнами. Країни, що розвиваються, намагаються побудувати свої системи фінансових інститутів, в багатьох аспектах беручи за зразки або колишні власні метрополії, або своїх найбільших торгово-економічних партнерів. Інституційний каркас та ступінь концентрації фінансової системи – норми поведінки та правила гри на ринку для власних грошово-кредитних установ – побудовано за відповідними зразками “країн-кураторів”.

Так, у країнах Південної Америки, які згідно з доктриною Монро ще з першої половини ХІХ ст. входять до сфери життєво важливих інтересів США, дизайн структури фінансового ринку досить тісно пов'язаний зі специфікою американського ринку боргового капіталу. Еволюційний

характер побудови банківського сектора країнами Латинської Америки протягом не одного століття привів їх до концентрованої моделі переважно універсальних банків, які обслуговують у першу чергу потреби внутрішнього кредитно-депозитного ринку, а найбільшими банками з іноземним капіталом традиційно, крім американських, є іспанські та португальські.

На відміну від країн Південної Америки, острівні країни і території Вест-Індії та Карибського басейну – колишні та нинішні колонії Великобританії, Нідерландів та інших європейських країн – після Другої світової війни перетворилися у потужні центри міжнародного офшорного банківського бізнесу, вдало скориставшись своїм географічним положенням та створивши для обслуговування величезних грошових потоків належні інституційні засади (в першу чергу, законодавчі та інфраструктурні умови), спрямовані, насамперед, на податкову оптимізацію коштів корпорацій та приватних інвесторів із США, а часто й на відмивання “брудних” грошей.

Інститут банківської таємниці та суворе його дотримання в зазначених країнах протягом тривалого часу, разом із деякими особливостями англосаксонського права та зацікавленістю найбільших гравців фінансового світу в існуванні відповідних податкових гаваней, відіграв в цьому центральноамериканському “банківському диві” чи не найвирішальну роль. Тому, на наш погляд, вагомих аргументів на підтримку моделі чистого інституційного запозичення країнами Західної півкулі структури фінансового сектора шляхом простого імпорту інститутів із США чи Європи, не так вже й багато. Але визначальним є певна вторинність та висока залежність інституційної структури і ступеня концентрації банківських систем Південної та Центральної Америки від набагато сильніших і більш розвинутих фінансових ринків США і ЄС.

Зовсім інша ситуація склалася з інституційними засадами розвитку фінансового сектора в країнах із перехідною економікою. Це, насамперед, країни Центральної та Східної Європи і колишнього СРСР, які після краху планово-командної економіки пережили так звану “інституційну катастрофу” початку 90-х років [2, с. 4] та втрату суспільством основи інституційної структури фінансового сектора – інституту довіри. На відміну від розглянутого вище еволюційного шляху процесів концентрації, притаманного розвитку банківських систем країн Латинської Америки [4, с. 20], розвиток банківського сектора країн із перехідною економікою Центральної та Східної Європи і СНД, а зокрема, й України, в останнє десятиріччя можна характеризувати як революційний.

Як було зазначено в попередніх дослідженнях, концентрація банківського капіталу в цьому регіоні має чотири великі етапи інституційних перетворень [3, с. 138]:

- 1) приватизація державних банків та створення численних нових комерційних банків;
- 2) банкрутство погано керованих та слабких банків, концентрація банківських активів;
- 3) передпродажна підготовка місцевих банків, що залишилися на внутрішньому ринку;

4) лібералізація банківського ринку, прихід іноземного капіталу.

Перший етап можна характеризувати як початковий, на якому відбувалися два інституційно відмінні процеси: перший – інституційна трансформація системи, коли рішенням державних органів управління проводився поділ колишніх єдиних державних банків на кілька спеціалізованих установ, які пізніше частково приватизувалися, а частково залишалися у державній власності; другий – виникнення принципово нових інститутів банківського ринку – комерційних банків. Якщо перший етап супроводжувався зниженням рівня концентрації банківського капіталу та переходом від переважно державної до змішаної форми власності у банківському секторі в умовах ринкової економіки, то на наступних етапах практично в усіх країнах спостерігався процес посилення концентрації банківського капіталу, особливо при поглинанні місцевих банків потужними іноземними банківськими структурами.

В рамках інституційного підходу процес концентрації банківського капіталу описується дещо складніше, ніж просте вимірювання частки на ринку перших одного, трьох, п'яти і 20-ти банків та обчислення відомих коефіцієнтів концентрації (індекси Герфіндаля-Гіршмана, Лінда та ін.), що використовуються при проведенні конкурентного аналізу в рамках стандартного кількісного підходу до антимонопольного регулювання.

Межі концентрації, встановлені законодавчо, не завжди співпадають з інституційними межами процесів концентрації банківського капіталу, особливо в умовах інституційно невизначеного середовища перехідної економіки України, де банки “природнім шляхом прагнуть до інституційного контролю над об'єктами кредитування” [1, с. 54], що веде до зниження рівня банківських транзакційних витрат при здійсненні банками своєї основної (кредитної) діяльності. При цьому відбувається певне розщеплення пучка прав власності, особливо при передачі в управління банкам державних пакетів акцій підприємств, одночасно з проведенням операцій кредитування та управління станом дебіторсько-кредиторської заборгованості.

Одночасно з'являються нові неформальні інститути – банківсько-промислові конгломерати, де поняття “капітал банку” та “капітал групи” є дуже близькими за економічним змістом, на відміну від формальних фінансово-промислових груп та холдингів, де такий поділ капіталу, хоч і теж дуже приблизно, але можливо провести. Це породжує неоднозначні, мало досліджені ще процеси взаємозалежності та провокує малоконтрольоване перетікання капіталів з фінансового до промислово-торгівельного сектора, де в теперішній час вища норма прибутку, в тому числі і тіншового.

Офіційні показники прибутковості більшості вітчизняних банків, які декларуються як за податковим, так і за фінансовим обліком, дуже низькі, при цьому вони за своєю економічною суттю не відповідають фактичним результатам діяльності, консолідованим в межах цих неформальних інститутів. Це опосередковано підтверджується тим фактом, що процес злиття та поглинання невеликих банків, які формально практично не приносять своїм власникам прибутку, зараз майже не відбувається, що свідчить про імпліцитні фактори корисності існування дрібних банків.

Таким чином, можна відмітити, що крім зовнішніх інституційних меж концентрації банківського капіталу (законодавчих, регулятивних та ін.) і внутрішніх, які відображають стан банківської системи через взаємодію банків між собою, із суб'єктами реальної економіки – юридичними та фізичними особами, існує третій вид інституційних меж – неформальні межі.

Їх можна визначити як неврегульовані законодавством обмеження ступеня концентрації капіталу банків, що визначаються неписаними нормами та правилами, а часто й “поняттями”, за якими взаємодіють між собою великі акціонери-власники банків, банківські менеджери та державні службовці, що впливають на роботу банківської системи.

Тоді сукупність пов'язаних між собою зовнішніх, внутрішніх та неформальних обмежень являє собою інтегровану багатofакторну систему інституційних меж концентрації капіталу, яка постійно змінюється в часі, визначаючи можливі траєкторії розвитку банківської системи, що знаходяться в межах певних інституційних коридорів, розширення або звуження яких залежить від чинників, які переважають в конкретний момент функціонування банківського сектора країни.

У подальших дослідженнях за цією тематикою необхідно знайти такі пропорції у співвідношенні розглянутих трьох основних інституційних складових, які обмежуватимуть процеси та визначатимуть напрямки концентрації банківського капіталу, але сприятимуть переходу банківської системи України до якісно нового рівня, який забезпечить можливість здійснення належної кредитної підтримки вибраної випереджаючої моделі розвитку економіки України.

Список літератури

1. Галиев Э.Э. Кредитные механизмы структурной перестройки экономики // Актуальні проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України: Зб. наук. статей. – Харків: Фінарт, 2002. – С. 54-55.
2. Гриценко А.А. Інституційна архітектоніка грошово-кредитної політики // Актуальні проблеми та перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України: Зб. наук. статей. – Харків: Фінарт, 2002. – С. 4-7.
3. Прозоров Ю. Институциональные особенности банковской концентрации в странах-кандидатах на вступление в ЕС // Фінансово-банківська система України у європейському вимірі: Зб. статей. – К: Вид. дім “Козаки”, 2002. – С. 138-144.
4. R. Gaston Gelos, J.Roldos. Consolidation and market structure in emerging market banking systems // IMF Working paper. – November 2002. WP/02/186. – 29 p.